

Eszmetörténet a periférián

**Román eszmetörténet,
1866–1945.**

Válogatta és az utószót írta

Pászka Imre.

Aetas–Századvég, Bp., 1994.

„Egy könyv megjelentetése ugyanolyan kellemetlenségekkel jár, mint egy esküvő vagy egy temetés” – írja Cioran, és ezért talán érdemes lett volna a „Román eszmetörténet 1866–1945” című antológia előtörténetét is röviden jelezni a kötet előszavában. Hiszen az üdvözlendő vállalkozáshoz némileg hasonló gondolat már régóta jelentkezett. (Gergely Attila szociológus vetette fel, konkrét tervezetet is dolgozva ki. Az ötletet pedig langyosan tartotta a Gondolat Kiadó Közös dolgaink sorozata és később az Encyclopaedia Transylvanica.) A román eszmetörténeti kötet reális igényt elégít ki, ezért még nyilván lesznek hasonló jellegű munkák, és már születtek is rokonítható válogatások, például Horváth Andor szakavatott – szintén nem említett – román esszé kötete. Hogy következtetéseimet előlegezzem: az új „Román eszmetörténet” elsősorban arra példa, hogy a szervezésbe és fordításba fektetett mindenképpen tiszteletre méltó munkával a szerkesztés nem tudott jól sáfárkodni, és így az olvasó nem mindig tudja, hogy a temetés búját-baját vagy az esküvő kellemetlenségeit és örömeit élvezzi, vagy mindezt egyszerre.

A jelen válogatás 12 szerző 13 írását tartalmazza, és az utószót, amelyet talán célszerűbb lett volna előszóként szerepeltetni, mert a válogatás szempontjairól kellett volna tudósítani az olvasót, részletesebb történeti háttérrel vázolvva fel, és még inkább színes képet adni a címben jelzett jelenségről. Helyette a válogató-szerző inkább az egészet kissé rejtélyes – önmagában egyébként érdekes – A fordított folyamatok alternatívái című dolgozatával zárja le – C. Noica esszéje után helyezve el saját dolgozatát. A tartalomjegyzékben talán meg lehetett volna vál-

toztatni a betűtípust, és kiírni, hogy utószó következik, mert tévelygéseik ellenére (vagy talán még azért is) nagyszabású, nálunk egyszerű átlagszerzőknél – nyhén szólva – nagyobb egyéniségekről van szó. Úgy azonban az egész úgy néz ki, mintha egy egyetemese eszmetörténeti antológiában Arisztotelész, Platon, Spinoza, Kant után valamely mai magyar filozófusunk vagy moralistánk következne, hasonló betűtípusban pompázva, némileg kioktatva őket. Egyébként kokázatos olyan súlyú gondolkodótól mint Constantin Noica csak egy rövidke írást közölni, míg a kötet elején Th. Rosetti ma már poros konzervatív tirádaiba alaposan belefáradhat az olvasó. A rövidke Noica írás nem tükrözi reálisan sem az életmű arányait, sem annak minőségét. Az utószóból pedig végképp nem tudjuk meg, hogy milyen jelentős elme volt ő. (A kötet szerzőiről szóló tudósítás pedig túl rövid. Itt megtaláljuk Noica műveinek felsorolását, de egy-egy cím némi magyarázatot igényelt volna. Például a Sentimentul romanesc al fiintei című műcímet így adja vissza a fordító: „Az emberi lény román érzése”. Célszerűbb lett volna a pontos cím: „A lét román érzése”. Igaz, fiinta létet és lényt egyaránt jelent, és a szövegben Noica rá is játszott erre említett művében. (Cioran már egyértelműbb volt, amikor úgy nyilatkozott, hogy barátja megírta a lét paraguay-i érzését.) Hasonlóképpen, a jelen kötetben két szöveggel képviselt Lucian Blagáról sem tudunk meg sokat. Barátja – és félig-meddig riválisa –, N. Crainic viszont bőven szerepel az utószóban, de az antológiában már nem. És bár nem mérhető az olyan nagy gondolkodókhoz, mint Blaga, Noica, Cioran, Eliade, Ionescu (sem az obskurus Nae, sem a tiszta Eugen Ionescu), az ortodoxizáló irányzat egyik legmarkánsabb alakja volt, amikor a Gëndirea című folyóiratot szerkesztette több mint két évtizeden át, amelybe még azok is írtak, akik lenézték és középszerűnek tartották. A kötet végén csak négy nagy szellemi irányzat

(junimizmus, poporanizmus, samana-torizmus, taranizmus) alaposan kimerítő kronológiáját találjuk. Ez kétségtelenül segít a ma már egyre unalmasabb múlt századi szerzők bő lére eresztett írásainak értelmezésében, bár azok elég egyszerűek ahhoz, hogy az olvasó – külső segítség nélkül – elboldoguljon velük. Ezért – úgy vélem – Blaga és Noica megérdemelt volna az utószóban egy-két oldalt. Erdély Nagy-Romániába való integrálásának – a kötetben nem nagyon vizsgált – kérdését is lehetett volna többek között bővebben a két filozófus eszméinek ismertetése kapcsán feszegetni, hiszen ezt a számukra oly fontos problémát ők eszmei síkon próbálták megoldani, a homogenizáció kényszere és a táji-eszmei sokszínűség valóságának elfogadása, sőt igenlése között ingadozva. Erdély eszmetörténeti szerepe felvillan: „A kultúra mint a fejlődés motorja és minden fejlődés előfeltétele a német romantika kultúra-civilizáció antinómiájának közvetítése erdélyi csatornákon át. Az erdélyi román nemzeti mozgalom viszi be az óromániai köztudatba azt a partikulárisnak vélt és ott is evidenciaként ható felismerést, hogy a falu a románság autentikus életkerete, a történelem viszontagságai közepette a falu konzerválta a román életvilágot.” Egy-egy ilyen nagy súlyú – ha tesszik, akár egy alaposabb monográfia következtetésének is beillő – kijelentés kapcsán szívesen látnánk egy-egy jegyzetet, hogy lássuk, az irodalom mely részében mélyült el a szerző, amikor erre a következtetésre jutott. Hiszen az egyébként nehezen igazolható tetszetős kijelentésnek ellentmond a német romantikában járatos B.P. Hasdeu munkássága. Az Erdély-mítoszt havaselvek dolgozták ki, többek között: Nicolae Balcescu és I. Eliade Radulescu, mielőtt még megjelentek volna a román kulturális életben a nagy erdélyiek (és magyarországiak). Az erdélyiek azt a szerepet játszották, amelyet elvártak tőlük, de az utolsó szó kimondása nem nekik jutott. Az egyszerű címével is hitvalló könyvecskét: „Falvak és papok Erdélyben” a moldvai, ám a leginkább pánromán szemléletű Iorga írta. Az erdélyiek természetesen sok

felismerés elsőbbségét maguknak tulajdonították. Gondoljunk csak Blagára és D. Bottával folytatott kiméletlen vitáira. De végül Noica helyezte filozófiai távlatba a falu szó etimológiáját, amikor a latin fossatumból eredeztetett sat jelentéséről elmélkedett, természetesen az autochtonizmus szellemében. Alaposabb elemzést érdemelt volna tehát Blaga és Noica, főleg ha a válogatás célzatára gondolunk.

Az utószó – túl általános – utolsó mondata végül elég világosan érzékelteti a válogatás célzatát. „A józan, izmusoktól mentes pragmatikus modernizáció lehetősége szétfoslott, mert a román közéletet az ideológiai-politikai motivációjú valóságmeghatározások és jövőképek uralták.” (Ezzel szemben úgy tűnik, hogy a román politizáló elitet kifejezetten pragmatikusak voltak. Amennyire tudták, oly módon igyekeztek a legszélesebb kapcsolatokat kialakítani, hogy egyik nagy partner se tudja egyoldalúan érvényesíteni befolyását. Például a francia ideológiai befolyással járó kereskedelmi kapcsolatokat az angol háttérbe szorító német gazdasági érvényesülés ellensúlyozta. Amit az angol és német gazdasági expanzióról Zeletin szövegében olvashatunk, a – statisztikailag igazolhatatlan – impresszionista általánosítások sora.) A kötet – úgy tűnik – az ún. valóságot alakító eszmei folyamatokról akar képet adni. (Az egész idézet értékelése kissé arra emlékeztet, hogy Engels szerint Marx Hegelt a fejéről a talpára állította.) Mivel eszme és valóság viszonyának végleges megoldására nem érzem magam hivatottnak, azt hiszem, célszerű lett volna a fenti célkitűzés jegyében bővíteni a szerzők körét, még akkor is, ha netán a fő következtetés célzatának ellentmond az anyag. A román eszmetörténet központi problémája ugyanis, és ebben megerősít a fülszöveg is: mit jelent a perifériális lét. Hogyan határozzák meg önmagukat és a centrumhoz való viszonyukat a perifériák lakói. Közben célszerű lett volna eligazítani a centrum, periféria és félperiféria fogalmak használatában is. Hiszen a félperiféria, a szó wallersteini értelmében nem egyszerűen a centrum és a periféria között helyezkedik el, nemcsak

köztes állapot, hanem a centrum periféria kapcsolatát reprodukáló közeg: még-hozzá birodalom, amelyet éppen az ítélt hirtelen összeomlásra, hogy a gazdaság autonómiáját torzító politikai erőn nyugszik, míg az igazi nyugat-európai centrumon belül nem tudott kialakulni hegemon politikai alakzat, a gazdaságot nem tudta legyőzni a politika. Oroszország félperiféria, mint ahogy a Habsburg Birodalom is, a maga centrumaival és periferiáival. Románia szintén az lett. És még polgári alkotmányt is kapott, ami a konzervatívok szemében anomáliának tűnt, bár ezt az alkotmányrendszert ők is működtették, és a végén egyre jobbnak tartották, főleg, amikor kormányon voltak. A változást a válogató-szerző strukturális mutációnak nevezi. Ez nem igazán találó, nemcsak azért, mert egyébként is jobb az idegen szavakat kerülni, ha lehet, hanem főleg azért, mert a mutáció váratlan, ám törvényszerű változás, míg a dunai fejedelemségek törvényszerűen kerültek a nyugati centrum vonzáskörébe. (Érdemes lett volna talán Marx idevágó nézeteit is bemutatni, mert komoly ilheto hatása volt a kötetben egyébként szereplő és körültekintően elemzett szociáldemokrata koncepcióra. Aztán a kötetben szintén reprezentált ún. neoliberalizmus is a marxizmust fordította a szociáldemokrácia ellen. Végül ne felejtsük, a centrum-periféria elmélet is marxi ilhetoességű. Ha pedig a mai nyugati történetírás foglalkozik a marxizmussal, talán nem egészen célszerű, ha úgy teszünk, mintha nem is hallottunk volna Marxról, annál is inkább, mert eszmetörténeti szempontból is meglehetősen tanulságos A tőke magyar fordítása és ferdítése, amelyet Vulgataként kellett használni nem is oly rég. Csak belőle lehetett magyarul idézni, és csak úgy lehetett a dolgot enyhíteni, ha a német kifejezést sikerült zárójelben mellé tenni. A románokra vonatkozó magyar fordítás is rossz, feltehetően ideológiai okokból. Eszmetörténetileg pedig külön érdekes a romániai bűvészkedés Marx szövegeivel.)

A Román eszmetörténet szövegei a centrum vonzáskörébe való kerülés folyamatát írják le, hagyomány és korszerűség

konfliktusait. Továbbá a folyamatok drámai jellege miatt érdekes számunkra, ami ott történt. És érdekes az, ahogy ezt a kortársak értékelik, vagy megpróbálják a perifériális létet átértelmezni, a kulturális felzárkózást vallva programként, mint ez Blaga szövegéből is kiderül. A periférián művelt „eszmetörténet”, ha a román politikai és filozófiai gondolkodást nevezzük így, nem periférikus. Századunk három nagyszabású gondolkodója emelkedett ki onnan: Cioran, Eliade és Ionescu.

Sok értelme nincs arról elmélkedni, hogy milyen szövegekből lehetett volna elhagyni és milyeneket kellett volna még bevenni. Ha viszont a fő probléma a hagyomány és a modernitás konfliktusa, és a cím – bár nem kapott határozott névelőt – a teljesség igényét sejteti, akkor mégis néhány közismertebb szerzőt fel lehetett volna vonultatni. Először is Eminescut. Aki nemcsak klasszikus költő, hanem a konzervatív patriarchális – olykor dühödő antiszemita – szemléletnek újságíró-apostola volt. Nem véletlen, hogy az 1980-as években a román autark gazdaságpolitika egyik megalapozójává tették, és nagyobb szociológust faragtak belőle, mint amilyen költő volt, többet ártva egyébként ezzel minden olyan propagandánál, amely főleg azért aggat rá leegyszerűsítő dicstelen jelzőket, hogy a reá hivatkozó szélsőségeket bosszantsa. Ugyanakkor a kötetben jelen lévő St. Zeletin műveiben Eminescu értékelése központi probléma. Nem is beszélve az ún. zsidókérdésről. Erről pedig azért is kellett volna külön írni, mert éppen ez a modernizáció egyik alapkérdése, akár a hozzá való viszonyulás.

Sokat szerepel N. Iorga is a szövegekben, de nem találunk egyetlen Iorga szöveget sem. A magát neoliberalisnak is nevező N. Manoilescu arra lehetett volna példa, hogy a reneszánszát élő vallásos ortodoxiát miként próbálták a modern kollektivistákkal szembevetni és a nagyter-elméleteket Románia viszonylatában reprodukáló gazdaságpolitikával ötvözni. Nem beszélve arról, hogy olyan korporatista-totalitárius gondolkodóról van szó, akinek munkái a nyugati cent-

rum melletti sávban nagy népszerűségnek örvendtek: Olaszországban, Spanyolországban és Portugáliában. Az ortodoxia problémája szintén bemutatásra kerülhetett volna. Ez ugyan Noicánál és Blagánál meg is jelenik, de arra nem kapunk magyarázatot, hogy honnan és hogyan támadt ez a nagy reneszánsz. Kimarad a válogatásból Emil Cioran is, akinek a Románia színeváltozása című könyvecskéje az író életművében még sok majdani fejtegetésre is alkalmas kínáló válasz az elmaradottság társadalmi és politikai kérdéseire. Hiányzik a Gusti-féle falukutató iskola is. Szintén kimaradt a kommunista L. Patrascanu, akinek sorsán egyetlen mondat erejéig el lehetett volna tűnődni, ami pedig fontosabb: ő dolgozta ki azt az osztályharcos szemléletet, amelynek elemei ma is élnek Romániában. Jelezni kellett volna ezt márcsak azért is, mert a kommunizmus a maga módján egy ideig „megoldotta” az eszmetörténeti dilemmákat, és mint tudjuk, elég hatékony eszmének bizonyult. Vele szemben pedig a kötetben szintén nem található Mircea Eliade próbált valamiféle alternatívát kínálni. Nem tudom, gondolkodók és eszmék mellőzésére hely hiányában került-e sor, vagy pedig azért, mert egyesek közülük némileg ellentmondanak az utószó – mint jeleztem, túl általános és ezért többféleképpen is értelmezhető – tézisének.

Nem túl öröndetes az sem, ahogy az utószó a mai szakirodalmat kezeli. Pontosabban nem kezeli, mert csak egy-két fügefalevélként ható könyv és cikk szerepel. Z. Ornea, aki a négy említett irányzatról is írt egy-egy alapvető monográfiát nincs jelen. Márpedig az alpműveket lehetett és illett volna említeni. Némi kollégiális szolidaritásból a néhány magyar kolléga egy-két idevágó munkája is –

megfelelő helyen, és nemcsak úgy tessék-lássék – említésre kerülhetett volna.

A kötetet forgatva, óhatatlanul felöltlik néhány formai észrevétel lehetősége. Némileg alaposabb szerkesztői munka jobban körül határolhatta volna a válogatást, és esetleg szerényebb, de pontosabb, a tartalomnak jobban megfelelő címet lehetett volna találni. Gondosabb szerkesztést azért is megérdemelt volna a munka, mert a fordítás és a fordítások szöveg-gondozása sok fáradságba került, és akad olyan szöveg, melynek lefordítása több mint tájékoztatás, valóban kulturális nyereség. Ilyen Blaga akadémiai székfoglalója, amely sajnos némileg eltűnik a különböző jellegű szövegek olykor szemfárasztó hangyabolyában. A betűnagysággal nyilván az oldalszámot akarták csökkenteni, holott azt némi rövidítéssel jobban meg lehetett volna tenni, ha már ezeket a szövegeket szánták közlésre. A „csomagolás” jelentősége azonban nemcsak ebben rejlik.

Bármennyire is nem állt az idővel versenyfutó – a szövegben is fellelhető magyartalan fordulattal élve – „internális” és a „externális” szerkesztés a helyzet – tartalmi és formai – magaslatán, el kell mondanunk ezen alkalommal is, amit oly sokszor elmondtunk és még elmondhatunk: a sok tanulságot rejtő jelen kötet így is hazai könyvkiadásunk kimagasló eseménye, hozzájárulhat a két nép kölcsönös megismeréséhez. A periféria eszmetörténetének is meg lehet adni a maga méltóságát. Maga a jelen kötet is ad némi ízelítőt abból, hogy milyen kockázattal jár, ha a perifériák eszmetörténetét periferikus eszmetörténetként kezeljük. A készülő szerb eszmetörténeti vállalkozást optimizmussal várjuk.

Miskolczy Ambrus

